

“ŞAHİNLER”İN PENÇESİNDE BİR ERDEL HÜKÜMDARI: KÖPRÜLÜ İKTİDARI VE II. GYÖRGY RÁKÓCZI

Özgür KOLÇAK*

Öz

Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656'da sadaret makamına yükselişi, Osmanlı dış siyasetinde saldırgan bir üslup ve askerî harekâtlarla örülü bir dönemin başlangıcını teşkil etti. Köprülü tarzı yayılma siyaseti, 1657'den, II. György Rákóczi'nin Lehistan tacını ele geçirme umuduyla başlatıp hezimetle uğradığı seferden hemen sonra görünür hale gelmişti. Erdel hükümdarı, Lehistan seferine çıkmak için Bâb-ı Âlî'den izin alma gereği duymamıştı; bu ihmal, Osmanlı “şahinler”i tarafından II. György Rákóczi'yi tahtından devrrip Osmanlı egemenliğini doğrudan daha kuzey bölgelere götürmek amacıyla ustalıkla kullanıldı. II. György Rákóczi bir zamanlama hatası yapmış gibiydi. Erdel hükümdarı, Lehistan'daki hezimetin ardından Bâb-ı Âlî'nin gönlünü almak için birçok diplomatik aracıya bel bağlasa da, Köprülü hükümeti Rákóczi'nin yakarışlarına kulak tıkayarak onu affetmeye asla yanaşmadı. Köprülüler, Rákóczi'lerin Erdel'deki varlığını Osmanlı ilerleme hatları üzerinde bir engel telakki ediyorlardı. Bu sebeple, 1664'te akdedilen Vasvar antlaşmasında Rákóczi hanesinden hiç kimsenin bir daha Erdel tahtına oturmayacağına dair bir madde bile eklenmişlerdi.

Abstract

A TRANSYLVANIAN RULER IN THE TALONS OF THE ‘HAWKS’: GYÖRGY RÁKÓCZI II AND KÖPRÜLÜ MEHMED PASHA

The ascendancy of Köprülü Mehmed Paşa in the grand vizierate in 1656 marked the beginning of a period in Ottoman foreign policy preoccupied both with a belligerent rhetoric and several military actions. However, the Köprülü way of expansionist policy made its initial appearance shortly after 1657 when II. Rákóczi György launched his ill-fated campaign into Poland in the hope of obtaining the Polish throne for himself. The Transylvanian ruler did not seek the Porte's approval before going into action, a fact that would be deliberately used by the Ottoman “hawks” to overthrow II. Rákóczi György from the throne and push direct Ottoman control further in northern marches. Seemingly,

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, ozgurkolcak@gmail.com, 15-18 Ekim 2014 tarihinde Bükreş'te tertiplenen 4. International Annual Balkan Conference (IBAC) kapsamında sunulan “A Transylvanian Ruler in the Talons of the ‘Hawks’: György Rákóczi II and Köprülü Mehmed Paşa” isimli bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

II. Rákóczi chose a wrong time. Following his defeat in Poland, II. Rákóczi György tried to make amends to the Porte by various diplomatic means but the Köprülü government never showed sympathy to Rákóczi's cause and refused to forgive him. Köprülü government regarded the presence of the Rákóczi house in Transylvania as an obstacle in Ottoman expansion lines. In the treaty of Vásvar signed in 1664, they even added a clause prohibiting any member of the Rákóczi family to rule in Transylvania.

Köprülüler devri, Tanzimat öncesi Osmanlı tarihine ilgi duyan araştırmacı ve tarih meraklıları için büyüleyici dönemlerden birisi olagelmıştır. Bu, Osmanlı tarihçiliğini uzun yıllar boyunca avucuna almış gerileme paradigmasına inanan, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı siyasî, iktisadî ve sosyal düzeninin yozlaşmış çatırdamasını iç çekerek izleyen kişiler için özellikle böyledir. Osmanlı siyasî ve askerî gücünün 17. yüzyılın ikinci yarısında gözle görülür biçimde toparlanması, Osmanlı tarihçilerinin, haklı şekilde, bakışlarını Köprülü Mehmed Paşa'yla başlayan döneme çevirmelerine yol açmıştır. Yine de, Köprülü sadrazamların hayat öyküleri veya Osmanlı iktidarında buldukları yılların siyasî, askerî, kültürel ve iktisadî gelişmelerini ihtiva eden monografilerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez¹. Konuya ilgi duyan birçok kişi açısından Köprülüler iktidarı bir "restorasyon" devri olduğu halde², bunun nasıl gerçekleştiği veya Köprülü vezirlerin önderliğinde girilen askerî seferlerin Osmanlı siyasî seçkinlerinin hangi ihtiyaçlarına karşılık geldiği gibi meseleler henüz yeterince tartışılmamıştır.

Bu gözle değerlendirildiğinde, 1656'da Köprülü Mehmed'in sadaret makamına geçişiyle başlayan süreç, 1683'te Viyana önlerinde uğranılan başarısızlığa değin dışa dönük stratejiler üreten, emperyal gayelerini elde edebilmek adına askerî yöntemlere başvurmaktan çekinmeyen bir "şahinler hükümeti"ni akla getirmektedir. Köprülü hanesinin aynı yıllarda Os-

¹ Ahmet Refik Altınay'ın ilk iki Köprülü veziriazamı, Mehmed ve oğlu Fazıl Ahmed Paşalar hakkında kaleme aldığı kitabı dönemin Osmanlı vekayinamelerindeki bilgilerin derlemesinden ibarettir (*Köprülüler*, İstanbul: Kitâbhâne-i Askerî, 1331; sadeleştirilmiş baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001). Vahid Çabuk, benzer bir yaklaşımla yazdığı eserinde, Silahdar Findıklılı Mehmed Ağa'nın tarihini bazen sayfa be-sayfa aktarmakla yetinir (*Köprülüler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988). Köprülü Mehmed Paşa devri olaylarının Osmanlı tarihi açısından anlamı için Metin İ. Kunt'un doktora tezine müracaat edilebilir (*The Köprülü Years: 1656-1661*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1971).

² Tabir Hans Kissling'e aittir ("Die Köprülü Restauration", *Internationales Kulturhistorisches Symposium, Mogersdorf 1969*, Eisenstadt, 1972, s. 75-84).

manlı siyaset mekanizmasında hızla yükselmesi ve ailenin elindeki mal birikiminin ciddi seviyelere ulaşması, “fetihiçi” politikalarla iktidar elitinin zenginleşmesi arasında birbirini besleyen karşılıklı bir ilişki olduğunu gösteriyordu. Köprülü Mehmed Paşa’nın 1657’den itibaren Erdel’de takip ettiği müdahaleci siyaset, Osmanlı yönetici seçkinlerinin siyasî gerilimi tırmandırma, diplomatik çözümsüzlük yaratma ve Osmanlı saltanatı adına ele geçirilen yerlerde aile menfaatlerini gözetme hususlarında ne denli mahir siyaset adamları olduklarını gözler önüne seriyordu. Erdel’de, II. György Rákóczi’yi hanedanının diğer fertleriyle beraber Doğu Avrupa sahnesinden çıkarıp atma teşebbüsü, sınır boylarında zapt edilen bölgelerde kurdukları aile vakıflarıyla ünlü Köprülülerin Osmanlı devlet makamlarında kalıcı bir yer edinmelerinin de hikâyesini barındırıyordu.

Erken modern dönem Doğu Avrupa siyasî tarihi, bürokratik kurumları gün geçtikçe kuvvetlenen merkezî devletlerin elinde şekillendi. Bölgeye yönelen emperyal tasavvurlar, özellikle geleneksel olarak bir “uç bölgesi” işlevi görmüş Erdel, Eflâk ve Boğdan açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu³. Doğu Avrupa siyaset sahnesinin önde gelen aktörlerinden olan Osmanlılar, 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı sarsıntıları, en azından siyasî düzlemde atlattıktan sonra yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun kuzeybatı sınırlarında dönen hâkimiyet oyununa bir kez daha iştahla katıldılar. 1656’da sadarete getirilen Köprülü Mehmed Paşa’nın (1656–61) öne çıkması Köprülü hanesinin müteselsil nesilleri tarafından sürdürülen Erdel siyaseti, anlık değişiklikler, inceden inceye hesaplanan diplomatik ve siyasî manevralar, Osmanlı emellerini gerçekleştirmeye giden yolda ortaya çıkan pürüzler gibi arızî öğelerinden arındırıldığında açıkça “fetihiçi” bir nitelik arz ediyordu. **Otuz Yıl Savaşı’nın** ardından doğan fırsatlardan istifade ederek Erdel’i bölgesel bir güç haline getirmek için **kolları sıvayan II. György Rákóczi** (1648–60), 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarında imparatorluğun kuzey hududundaki istikrarı altüst ettiğinde, Osmanlı merkezî idaresinin tepkisi, sınır boyunda eski siyasî dengeyi baştan kurmaktansa bölgeye yeni bir nizam verme iddiasını dillendirmek oldu. Köprülü Mehmed Paşa ve oğlu ve sadaret makamındaki halefi Fazıl Ahmed Paşa, 1657’den 1664’e değin askerî yöntemlere veya diplomatik zorlamalara başvurarak Erdel’i Osmanlı iktidar denizinde bir ada haline sokmaya gayret sarf ettiler⁴.

³ William H. McNeill, *Europe’s Steppe Frontier, 1500–1800*, Chicago: The University of Chicago Press, 1964, s. 126–179.

⁴ László Kontler, *A History of Hungary*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 174–

Bu “fütühatçı” tutum, Osmanlı ordularını sınır boylarına sevk etmekle övünen Köprülülerin kurduğu uzun soluklu hükümet yapısının alamet-i farikalarından biriydi. Osmanlılar, Otuz Yıl Savaşları’nın Habsburgları dış müdahaleye karşı en aciz bıraktığı yıllarda bile 1606 ve 1615 antlaşmalarının ruhunu canlı tutmak için elinden geleni yapmıştı⁵. Oysaki Köprülü hükümeti, II. Rákóczi örneğinde, *status quoyu* yeniden kurmaktansa Erdel’in bağrından daha fazla toprağı doğrudan Osmanlı başkentine bağlamayı ve bu bölgedeki denetimi sıkılaştırmayı tercih etti. Köprülü Mehmed Paşa’nın Rákóczi ve temsil ettiği bağımsızlıkçı siyasî tasavvura bakışı, Köprülü tarzı dış siyasetin elle tutulur ilk örneğini teşkil ediyordu.

Köprülü Tarz-ı Siyaset ve Şahinlerin Yükselişi

John F. Guilmartin, Osmanlı idaresinde veziriazam değişikliklerinin sıklığına bakılarak bir istikrar endeksi kurulabileceğini söylerken haklı görünmektedir. Guilmartin’in isabetle belirttiği gibi, Osmanlı siyasî ve askerî gücünün ışıltı ışıltı parladığı 1518–79 yılları arasında sadaret mührüne nail olan vezirler bu makamda ortalama altı yıl bir ay buldukları halde, siyasî çalkantılarla geçen takip eden on beş yıl içinde bu süre bir yıl dört aya düşmüştü. 17. yüzyılın ilk yarısında sadaret makamında kalıcı bir yer edinebilmek daha da zorlaştı. 1621 ortasından 1625 ortasına on veziriazamın görevden el çektilmesi, siyasî buhranların bazı hallerde Osmanlı yönetimini ne denli hırpalayabildiğini gösteriyordu⁶. IV. Mehmed (1648–87) saltanatının ilk yılları, benzer şekilde, sadaret mansabını elde edenlerin, özellikle de 1645’ten bu yana Venediklilerle yürütülen savaşın doğurdu-

180; Peter F. Sugar, “The Principality of Transylvania”, *A History of Hungary*, ed. P. F. Sugar, P. Hanák, T. Frank, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 1994, s. 134-136.

⁵ Osmanlı siyaset mekanizması, 1644-45’teki bir anlık kafa karışıklığı bir yana bırakılırsa, 1606 Zitvatorok antlaşmasından 1658’de Köprülü Mehmed’in Yanova’yı zapt ettiği sefere değin batı sınırında öyle ya da böyle Habsburgları ilgilendiren meseleleri diplomatik temaslarla çözmeye yoluna gitmişti (Petr Štěpánek, “War and Peace in the West (1644/5): A Dilemma at the Threshold of Fecility?”, *Archiv orientální*, 69/2 (2001), s. 327-340). Georg Wagner, Otuz Yıl Savaşları’nda Osmanlı devletinin takip ettiği Habsburg siyasetini Hermann Czernin von Chudenitz’in ikinci İstanbul sefaretine dair tuttuğu notlar temelinde inceler (“Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası”, *Osmanlı Araştırmaları*, II (1981), s. 147-166).

⁶ John F. Guilmartin, Jr., “Military Technology and the Struggle for Stability, 1500-1700”, *Early Modern Europe: From Crisis to Stability*, ed. Philip Benedict, Myron P. Gutmann, Newark: University of Delaware Press, 2005, s. 269-270.

ğu ağır malî ve askerî yükü baş edemeyip dizginleri elden kaçırdığına şahit oldu. IV. Mehmed’in tahta cülusunu izleyen sekiz sene içinde on üç sadrazam değişikliği yaşandı. Bunlardan yalnızca bir tanesi eceliyle vefat ederken, ikisi idam edildi; üçü sadarete dayanamayacağını anlayıp istifa etti ve yedi tanesi azledilerek görevden alındı.

17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlı fikir âleminin siyasî kararlar almada daha bağımsız, muktedir ve dış müdahalelerden azade bir sadaret kurumunun hasretini çekmeye başladığı aşikârdı. Eserini II. Osman’a (1618–22) takdim ettiği düşünülen *Kitâb-ı Müstetâb*’ın kimliği meçhul yazarı, sultana mutlak hak ve yetkilerle donattığı bir sadrazamı idarenin başına getirmesi çağrısında bulunuyordu. Kanun-ı kadime büyük saygı duyan risale yazarına göre, esasen sadrazamlık makamı doğal olarak ikinci vezire intikal etmeliydi. Ne var ki, o güne gelinceye değin teamüller öylesine ayaklar altına alıp o denli liyakatsiz kişiler işbaşına getirilmişti ki, işinin ehli bir veziriazamı hangi sınıf veya zümreden olursa olsun bulup çıkarmak acil bir mesele halini almıştı⁷. Koçi Bey, IV. Murad’a (1623–40) sunduğu risalesinde, “vezir-i âzamlık” gibi “ulu bir makam”a gelenlerin sudan bahanelerle azledilmesinin yanlış olduğunu ve “nice yıllar sadrazamlık makamında” bulunacak kişilerin devlet yönetimi açısından daha faydalı olacağını anlatmaya çalışıyordu⁸. Kâtip Çelebi, 1653’te kaleme aldığı *Düstûrü’l-amel li-İslâhi’l-Halel*’de, bu düşünce çizgisini daha da ileri taşıdı. Osmanlı İmparatorluğu’nu günden güne çürüten illet karşısında bir *sâhibü’s-seyf* çıkarmak şarttı. Bu muktedir ve işinin ehli kurtarıcı, sultan da olabilirdi; bir sadrazam da⁹. Daha ilginç, Kâtip Çelebi, bu siyasetnameyi nispeten geç bir tarihte, 1656’da, Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazamlığa **geçmesinden sadece birkaç ay önce** IV. Mehmed ve muhtemelen Valide Turhan Sultan’a takdim edebilme fırsatına erişmişti. **Keza 1654’te, sadaret konağının saray dışına taşınması**, Osmanlı tarihinde hanedanın manevî varlığından bağımsız veziriazamlık görevlerinin müjdecisi gibiydi¹⁰. Kü-

⁷ *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-ı Müstetâb*, yay. Yaşar Yücel, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 32.

⁸ *Koçi Bey Risalesi*, Kostantiniyye: Matbaa-ı Ebu’l-İzzâ, 1303-1886, s. 28 ve 77.

⁹ Kâtip Çelebi, *Düstûrü’l-Amel li-İslâhi’l-Halel*, M. Tayyib Gökbilgin’in önsözünde, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979 içinde, s. 136-137.

¹⁰ 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Osmanlı siyasî dinamiklerinin Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazamlığına giden yolu döşemesine dair genel bir değerlendirme için bkz.: İ. Metin Kunt, “Naima, Köprülü, and the Grand Vizirate”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Humanities*, 1 (1973), s. 57-64.

çük yaştaki IV. Mehmed ve annesinin bunun gibi siyasî tavsiyelerle dolu metinleri okuyup bir devlet yönetimi modeli tasarladıklarını farz etmek hayalcilik olur; ama yine de, bu devirde, nispeten uzun süreli ve istikrarlı bir “hükümet” kurma eğiliminin varlığını hissettirmeye başladığını kabul etmek gerekecektir.

Köprülü Mehmed’in ilk taşlarını döşediği yeni anlayış, çatışmayı başkentten uzaklaştırmak suretiyle Osmanlı fütühatçı zümrelerinin beklentilerini karşılamaya yönelikti. Ömrünün son demlerini sadaret makamında geçiren Mehmed Paşa, Osmanlı siyasî gelenekleri açısından eşsiz benzersiz bir hamleyle oğlu Fazıl Ahmed’i idarî mekanizmanın tepesindeki mirasçısı haline getirdikten sonra beliren “şahinler hükümeti”nin rükünleri daha canlı bir hal almaya başladı. Erkek evlatlar ve Mehmed Paşa’nın damatları (Kaplan Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa ve Siyavuş Paşa), farklı zamanlarda ve devlet kademelerinin çeşitli basamaklarında Köprülü hanesini uzun yıllar boyunca temsil ettiler. Ailenin medar-ı iftiharını Fazıl Ahmed Paşa, Osmanlı tarihinde pek az sadrazama nasip olacak şekilde 1661’den 1676’da vefatına değin sadarete kalırken, onun yerine geçip 1683’e kadar Osmanlı devletini bilfiil yöneten Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yine Köprülü hanesinde yetişmişti. Dahası, Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi¹¹, Vanî Mehmed Efendi¹², Başdefterdar Ahmed Paşa¹³ ve Reisülküttap

¹¹ 21 Kasım 1662’de şeyhülislamlığa getirilen Minkârîzâde Yahya Efendi, 21 Şubat 1674’e, sağlık şartlarının el vermemesi yüzünden vazifesini ifa edemeyecek bir duruma gelene değin aynı makamda bulundu (Mehmet İpşirli, “Minkârîzâde Yahyâ Efendi”, *DİA*, XXX (2005), s. 114-115).

¹² Vanî Mehmed Efendi, 1661’de, Fazıl Ahmed Paşa’nın daveti üzerine İstanbul’a gelip IV. Mehmed’in huzuruna çıkmasının ardından 1683’teki Viyana bozgununa değin hünkâr vaizi ve padişah hocalığı gibi sıfatlarla Osmanlı siyasetinin en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olageldi (Erdoğan Pazarbaşı, “Mehmed Efendi, Vanî”, *DİA*, XXVIII (2003), s. 458-459). Kadîzâdeli hareketinin amansız bir savunucusu olan Mehmed Efendi’nin, IV. Mehmed ve Osmanlı dış ve iç siyaseti üzerindeki etkisine dair bir deneme için bkz.: Marc David Baer, *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası’nda İhtida ve Fetih*, İstanbul: Hil Yayın, 2010, s. 179-191.

¹³ Ahmed Paşa, 1661’de, Darphaneci Hüseyin Paşa’nın ardından başdefterdarlığa getirilmişti (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308, s. 223; II, 1311, s. 195 [Eserin tıpkıbasımı: Westmead: Gregg International Publishers, 1971]). 4 Ağustos 1665 tarihinde vezaret payesi ihsan edilen başdefterdar (Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, Osmanlı Târîhi (1648–1682), Tahlil ve Metin Tenkidî, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca, 2008, s. 200), bu vazifeyi on üç sene gibi uzunca bir müddet kesintisiz devam ettirdi. 1680’de Kamaniçe valiliğine getirilen Ahmed Paşa, Köprülü ailesinin siyasî tasavvurlarında önemli bir yere sahip olmayı sürdürdü (Dariusz Kolodziej-

Acemzâde Hüseyin Efendi¹⁴ gibi Osmanlı seçkinlerinin kariyer çizgileri takip edildiğinde Köprülü hanesinin ikinci neslinin başını çektiği hükümetin uzun ömürlü ve istikrarlı bir yapıya tekabül ettiği açığa çıkıyordu.

Mehmed Paşa hayattayken Köprülü yönetiminin nasıl bir yol izleyeceğine dair kanaatler çoktan olgunlaşmışa benziyordu. 1657 yazıyla 1658 Şubat’ı arasını İstanbul’da geçiren İsveç elçisi Claes Rålamb, sert ve müstebit Osmanlı veziriazamının imparatorluk içinde tesis ettiği kanlı sükûnetten sitayişle bahsediyordu¹⁵. Osmanlı başkentindeki İngiliz elçiliği başkâtibi Paul Rycout, bu denli açık gözlemlere sahip olmasa da, Köprülü Mehmed’in IV. Mehmed’i aralıksız şekilde sefer ve savaş için teşvik ettiğini iyi biliyordu¹⁶. Habsburg daimî elçisi Simon Reniger, 1666 Nisan’ında I. Leopold’e (1658–1705) sunduğu *Finalrelation*’unda, Osmanlı devletinin savaş üzerine inşa edildiğini iddia ediyordu. Ne de olsa, IV. Mehmed, küçük yaşlarından itibaren mütemadiyen tehlike içinde yaşamıştı. Köprülü Mehmed Paşa, sadaret yıllarında, genç padişaha, orduyu her daim meşgul tutmasını önerdiğinde bu teklifi seve seve kabul etmişti. Bundan sonra Osmanlı yönetimi, kapıkulu ocaklarının başkentteki nüfuzunu kırmak için uçsuz bucaksız imparatorluğun sınır boylarındaki askerî harekâtlara bel bağlamıştı¹⁷.

Keza dönemin tarihçilerinden Kürt Hatip, umduğunu bulamamış olsa da, Köprülü devrinin nimetlerinden hissesine düşeni talep ettiği risalesin-

zyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681), Difter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanıçe*, I-II, Cambridge: Harvard University Press, 2004, s. 15).

¹⁴ 1663 yılında, Şamizâde Mehmed Efendi’nin yerine reisülküttap olan Acemzâde Hüseyin Efendi, 1664’te *Vasvar antlaşmasının metnini kaleme alanlar arasında olduğu gibi* (Mustafa Zühdi, *Ravzatü’l-Gazâ*, İ.Ü. İY. 2488, vr. 37b-39b), 1666 70 Girit ve 1672 Kamanıçe seferlerinde de sadrazamın yanında bulunmuştu (Ahmed Resmi Efendi, *Hali-fetü’r-Rü’esâ*, haz. Mücteba İlgürel-Recep Ahıskalı, İstanbul: Fenderun Kitabevi, 1992, s. 41-42).

¹⁵ Claes Rålamb, *İstanbul’a Bir Yolculuk, 1657-1658*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s. 76-78.

¹⁶ Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677, Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat II, Sultan İbrahim and Sultan Mahomet II, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*, London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDC-LXXXVII, s. 113.

¹⁷ “Sein Reich ist auf Krieg fundiert, hat er keinen Krieg, so hat er innerliche Unruhen und Sublevationen ...” Österreichisches Staatsarchiv [OeStA], Kriegsarchiv [KA], *Alle Feldakten* 156, “Manna Scripta 1651-1666” içinde, Simon Reniger von Renningen’in 27 Nisan 1666 tarihli *Finalrelationu*, vr. 69a.

de, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam oluşuna dair nispeten bilinçli bir tarih kurgusu geliştirmişti. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaret mührünü avuçlarına aldığı günlerde şiddetli bir muhalefetle karşılaşmış olduğu bilinse de, Kürt Hatip - üstü örtülü şekilde- *sâhibü's-seyf* söylemini öne çıkararak sadaret makamının adeta Köprülü Mehmed'in muktedir ellerine teslim etmekten başka çare kalmamış olduğunu ima ediyordu. Kürt Hatip'e bakılırsa, Çanakkale boğazının Venedik donanmasınca tıkanması üzerine, o vakit sadrazamlıkta bulunan Boynueğri Mehmed Paşa'dan eyleme geçmesi istenmişti. Ne var ki, Boynueğri Mehmed Paşa, bu işi deruhte edemeyeceğini itiraf edince makamından azledildi. "Sadr-ı suffe-i sadâret hâli kaldı". Osmanlı devlet ricali, bir meşveret meclisi toplayarak en uygun adayı tespit etmeye çalıştılar. Nihayet Köprülü Mehmed Paşa, Çanakkale istikametindeki seferi omuzlarına yüklenmek suretiyle Osmanlı siyaset sahnesinde arz-ı endam edecekti¹⁸.

Köprülü Mehmed Paşa ve Erdel Meselesi

Köprülü Mehmed Paşa'nın ilk icraatlarından biri, Eflâk Hıristiyanlarını isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Ortodoks patriğini idam ettirmek oldu. Rum patriği III. Parthenios, Mart 1657'de, Eflak voyvodası Constantin Şerban'a yolladığı mektubun ele geçirilmesi üzerine Parmakkapı'da asıldı¹⁹. Marc D. Baer, Ortodoks patriğinin öldürülmesini Osmanlı devlet yönetiminde gün geçtikçe azalan dinî hoşgörüyü bağlama eğiliminde olsa da²⁰, bu hadiseyi, Erdel prensi II. György Rákóczi ile Eflak ve Boğdan arasında gittikçe aşikâr hale gelen siyasî yakınlaşma perspektifinden ele almak daha tutarlı görünmektedir. Rákóczi, 1653'ten itibaren uyguladığı ustalık siyaset sayesinde Boğdan voyvodası Georghe Ştefan ve Eflâk voyvodası Constantin Şerban'ı, yeri geldiğinde zor kullanmak suretiyle himayesi altına almıştı. Erdel prensinin 1655'te patlak veren isyanla devrilen Şerban'ı yeniden tahtına yerleştirirken Eflâk'ta doğrudan şahsına bağlı askerî birlikler bırakması Osmanlı başkentinde hoş karşılanmadı. Keza Rákóczi'nin Eflâk'tan ayrılırken otuz kadar topu yanına alıp gitmesi Os-

¹⁸ H. Ahmet Arslantürk, Murat Kocaaslan, *Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul: Risâle-i Kürd Hatîb*, İstanbul: Okur Akademî, 2014, s. 34.

¹⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 103-104; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Rayzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007, s. 1730.

²⁰ *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, s. 98-99.

manlıların şüphesini çekmişti. Ne var ki, bu tarihlerde güçlü bir iktidar tesis etmekte zorlanan Osmanlılar, kuzey sınırlarında olan biteni Silistre valisi Fazlı Paşa’ya havale etmekle yetindiler²¹. Görünen o ki, Rákóczi, 1657’de felaketle biten Lehistan seferine çıkmadan önce Osmanlı dış siyasetinin sakıncalılar listesine çoktan girmişti. Köprülü Mehmed Paşa’nın III. Parthenios’un cansız bedenini Boğaz sularına attığı yıl, Kırım hanı Adil Giray’ı (1665–70) Erdel’e yönelik bir talan seferine teşvik etmesi, Osmanlı dış siyasetinde köklü bir değişime işaret ediyordu.

Osmanlı idaresini kaygılandıran gelişmelerden biri, Erdel prensinin İsveç kralı X. Karl Gustav’la (1654–60) kurmuş olduğu ittifak ilişkisiydi. II. György Rákóczi, İsveç hükümdarının kendisine vaat ettiği Leh tacının büyüüne kapılarak 1657 başlarında Lehistan’a girdiğinde, bu gözü pek eylemin Bâb-ı Âli nezdinde iyi yorumlanmayacağını biliyor olmalıydı. Ne var ki, öz kaynaklarının ağırlığı altında ezilen Osmanlı tarihçiliğinin Erdel meselesine bakışı, çoğu vakit, Rákóczi hakkında Bâb-ı Âli’ye başkaldıran muhteris bir vassal resmi çizmekten ibarettir. Hâlbuki 1650’lerin ikinci yarısında Kuzey Savaşı’na müdahil olan devletlerin birçoğu açısından esas mesele, Lehistan-Litvanya Birliği’nin akıbetiydi. 1648’den beri mütemediyen güçlenen Rákóczi’yle işbirliği içine giren İsveçliler, Leh kuvvetlerine öldürücü bir darbe indirme zamanının geldiğine inanıyorlardı²². Buna karşın *status quo*’nun devamına taraftar olan Habsburg ve Osmanlı başkentleri, özellikle Kırım atlılarının süratli eylemlerinden istifade ederek Lehistan-Litvanya’yı ayakta tutmaya kararlıydılar²³.

²¹ Gábor Kármán, “György Rákóczi’s Attempt to Establish a Local Power Base among the Tributaries of the Ottoman Empire 1653–1657”, *Power and Influence in South-Eastern Europe, 16–19th Century*. Berlin: IIT Verlag, s. 229-244.

²² Christoph Augustynowicz, “Machtkonstellationen und kaiserlich-habsburgische Diplomatiepolitik im Nordischen Krieg 1655–1660”, *Studia Historica Slovaca*, 2 (2002), s. 357-367; Robert I. Frost, *After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War, 1655–1660*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

²³ Zbigniew Wójcik, “Some Problems of Polish-Tatar Relations in the Seventeenth Century: The Financial Aspects of the Polish-Tatar Alliance in the Years 1654–1666”, *Acta Poloniae Historica*, XIII (1966), s. 87-102; Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden-Boston: Brill, 2011, s. 163-174. Kuzey ve güneyden sıkıştırılan Lehistan-Litvanya’nın ezilip dağılmasını engellemenin yollarını arayan Habsburg idaresi, 1655’te Viyana’da bir Kırım elçilik heyetini ağırlamıştı (Christoph Augustynowicz, “Tatarische Gesandtschaften am Kaiserhof des 17. Jahrhunderts – Protokoll und Alltag”, *Das Osmanische Reich und die*

İsveç kralı X. Karl Gustav, birbirinin peşi sıra iki elçisini Osmanlı başkentine yollayarak İsveç-Erdel yakınlaşmasının Osmanlı devletini hedef almadığını kanıtlamaya çalışsa da, Osmanlı hükümetinin endişelerini bertaraf etmek mümkün olmadı. İlk İsveç elçisi Claes Rålamb, 1657 Mayıs'ında İstanbul'a ulaştı. Bir ay sonra İsveç kralının son talimatlarını getiren Gotthard Wellingk, İstanbul'daki İsveç sefaret heyetini daha da kalabalıklaştırdı²⁴. Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı sultanının rızasını hiçe sayarak yabancı bir krallığa sefere çıkan itaatsiz Erdel hükümdarının ceza-yı hak ettiği kanaatindeydi. Rákóczi'nin affedilmesi için arabuluculuk yapan Claes Rålamb'a göre, daha kötüsü, tam işlerin yoluna girmeye yakın olduğu anda Lehistan'dan gelen bozgun haberi-ydi. Rákóczi'nin yenilgiye uğradığı bilgisi²⁵, bir anda her şeyi altüst etmiş; İstanbul'da bulunan Erdel temsilcileri hapse atılmış ve İsveç elçileri, memleketlerine dönüş yolculuğuna çıkmadan evvel padişahın huzuruna çıkma şerefinden mahrum kalmışlardı²⁶.

Bundan sonra Osmanlı idaresi, bilhassa da Köprülü Mehmed Paşa, ne olursa olsun, Rákóczi'yi affetmeye asla yanaşmayacaktı. Aslına bakılırsa, II. György Rákóczi'nin 1657 başlarında tertip ettiği Lehistan seferi, genç hükümdar açısından zamanlaması itibarıyla epeyce talihsiz olmuştu. Osmanlı merkezî iktidarında, Köprülü ailesi yerine, 1656'dan önceki sadrazamların bulunduğu varsayılırsa, Osmanlı devletinin Erdel'de yaşanan gelişmelere vereceği tepki bu denli şiddetli olmayabilirdi. Habsburg daimî elçisi S. Reniger (1649-65), büyük ihtimalle, Köprülü Mehmed hüküme-

Habsburgermonarchie, hrsg. Marlene Kruz u.a., Wien: Oldenburg, 2005 (*Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 48, Ergänzungsband), s. 324).

²⁴ Karin Adahl, "Claes Brorson Rålamb'ın Bâbîali'deki Elçiliği (1657-1658)", *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657-1658*, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 9-25; Gábor Kármán, "Svéd diplomácia a Portán: Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége", *Sic Itur ad Astra*, 13 (2001), s. 53-85. Erdel-İsveç ittifakının Osmanlı ricali arasında yarattığı kuşku havası için bkz.: Sten Westerberg, "Claes Rålamb: Devlet Adamı, Bilgin ve Elçi", *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657-1658*, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 39-44.

²⁵ Hasan Vecihî, "Târih-i Vecihî", *Vecihî, Devri ve Eseri*, haz. Ziya Akkaya, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1956 içinde, s. 154-156; Naîmâ Mustafâ Efendi, IV, s. 1756-1758.

²⁶ Claes Rålamb, s. 94-98. İsveç elçisinin 1657 Nisan'ında görüştüğü Erdel hükümdarının kaygılı annesinden oğlunun Bâb-ı Âli nezdindeki durumuna dair nasihatler alması hakkında bkz.: s. 26-27.

tinin Erdel’de doğrudan harekete geçmeye hazırlandığını anlamıştı. 1657 Aralık başında İstanbul’dan ayrılan Reniger, Osmanlı sarayı ve sadaret mahfillerinde konuşulanları daha yakından takip edebilmek için Edirne’ye geçti²⁷.

Köprülü Mehmed, Rákóczi hadisesinde şahsî inisiyatifini kullanmaya başlıyordu. IV. Mehmed’i Erdel’e yönelik bir Osmanlı müdahalesi için Edirne’ye davet eden sadrazamdan başkası değildi²⁸. Doğrusu istenirse, Rákóczi’nin Eflâk ve Boğdan’la kurduğu himaye ilişkisi ve bağımsız bir dış siyaset izleyip Erdel’i Doğu Avrupa’da bir güç merkezi haline getirme teşebbüsleri, Köprülüler gibi fütühatçı eğilimleri olan idareci seçkinler tarafından asla kabul edilemezdi. Mehmed Paşa, 1658 Ocak’ında Ferenc Rhédey’i alt edip tahta geri dönen Rákóczi’ye karşı harekete geçti. Osmanlılar, aynı yılın Eylül’ünde Yanova’yı zapt ederek Erdel’den bir parça toprak koparmayı başardılar. Bu sırada Köprülü Mehmed’in Rákóczi hakkındaki nahoş fikirleri iyice gün ışığına çıkıyordu. Evliya Çelebi, 1657’de Tatar atlılarının Erdel’i yerle bir etme sebebinin, Osmanlı sadrazamının I. György Rákóczi’nin (1630–48) – II. György Rákóczi’nin babası – “eski hasmı” olmasına bağlandığını çeşitli mahfillerden duymuştu²⁹. Gerçekten de, Rákóczi ve Köprülü aileleri arasında, 1645 gibi erken bir tarihte, başka bir deyişle, Köprülü Mehmed Paşa’nın Eğri valiliği yaptığı günlerde, şahsî bir garezin doğmuş olduğuna dair bazı deliller mevcuttur³⁰. Aynı hissiyatı

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Mühimme Defterleri [MD] 92, s. 56/262 (evâil-i Rebiülevvel 1068/7–16 Aralık 1657).

²⁸ Köprülü Mehmed Paşa, 1657 sonbaharında Solak Mehmed Ağa aracılığıyla IV. Mehmed’e yolladığı telhiste kuzey meselesinin halledilmesi için padişahı Edirne’ye davet etmişti (Naimâ Mustafa Efendi, IV, s. 1759).

²⁹ “Hân’ım, ibtidâ Köprülü Egre paşası iken bizim Rakofçı kral ile hasm idi. Şimdi vezir olup inikâm almak ister” (Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zallî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 74).

³⁰ Köprülü Mehmed Paşa’nın Eğri valiliği, J. Blaskovics’in neredeyse yarım asır önce neşrettiği açık bulgulara rağmen modern Osmanlı tarihçiliği tarafından atlanmış görünmektedir. József Blaskovics, “Beiträge zur Lebensgeschichte des Köprülü Mehmed”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 11 (1960), s. 51-55; Yusuf Blaskoviç, “Köprülü Mehmed Paşa’nın Macarea Bir Ahidnamesi”, *Türkiyat Mecmuası*, 15 (1968), s. 37-46. Szaboles Hadnagy (“Köprülü Mehmed egri kormányzósága – egy oszmán államférfi életrajzának kerdőjelei”, *Keletkutató*, İlkbahar 2010, s. 107-113), ruus kayıtlarına dayanarak Köprülü Mehmed’in Eğri’deki görev mühletine dair çok daha kesin tarihlere ulaşmıştır. Konuyu benimle tartışarak makalesini bana sözlü olarak tercüme

genç Erdel hükümdarının da paylaştığı açıktır. II. György Rákóczi, Evliya Çelebi'yi teyit edencesine, 1658 Kasım'ında, IV. Mehmed'e yazdığı bir mektupta, Köprülü Mehmed'in Eğri valisi iken babasıyla düşmanca bir münasebet içine girdiğini ve bu yüzden şimdi kendisinden intikam alma telaşı içine düştüğünü ileri sürüyordu³¹. Habsburg elçisi Julius Heinrich Wogni, 5 Eylül 1658'de, Viyana sarayına sunduğu raporunda, Türklerden dinlediği bu kişisel husumeti şöyle izah ediyordu: I. György Rákóczi, Eğri beylerbeyliği yaptığı sırada Köprülü Mehmed Paşa'ya alaycı bir üslupla bir mektup yazarak onu fena gücendirmişti³².

Elbette Osmanlı merkezî idaresinin, devletin kuzey siyasetinin tasarlanmasını, 1650'lerin ikinci yarısından itibaren bir vezir ailesinin hayli kişisel sayılabilecek ihtiras ve düşmanlıklarına terk ettiğini iddia etmek inandırıcı olmaktan uzaktır. Ama gene de, 17. yüzyılın ortalarında, "devlet" iktidarı ile "hükümet" iktidarının birbirinden modern kıstaslarla ayrılmamış olduğu bir dönemde, sadaret makamını tasarruf eden Köprülü ailesinin devletin dış siyasetini belirlemede, ilk anda akla gelebilecek olandan daha etkili olduğu tespiti sıcak yaklaşmak gerekir. Ne de olsa, 1658'de Yanova ve 1660'da Varat'ın ele geçirilmesi, Osmanlıların eskisine kıyasla Bâb-ı Âlî'ye biraz daha bağlı bir Erdel tasarladıkları intibamı veriyordu ve Rákóczi'nin siyasî sicili bu yöndeki girişimlerde önemli bir engel olabileceğini kanıtlıyordu.

Osmanlı yazarlarının tanıklığına başvurulursa, Köprülü Mehmed Paşa, 1658 sonbaharında Rákóczi'yi ele geçirme azmindeydi. Ne var ki, Tisza nehrini aşıp Habsburg sınırlarındaki topraklarına çekilen Rákóczi, Osmanlı ve Habsburg başkentlerinin başını fena halde ağrıtaacak bir diplomatik krize yol açtı³³. Hasan Vecîhî, bu tarihte Tatar akınlarının Kazak savaşçıların da katılımıyla Rákóczi'nin Erdel'deki ikametgâhı Erdel Belgra-

etme nezaketini gösterdiği için kendisine minnettarım.

³¹ Magyar Országos Levéltár [MOL] E190, No. 9231. II. György Rákóczi'den IV. Mehmed'e, Várad, 1658. november. Mektuptan ilgili alıntı için bkz.: Szaboles Hadnagy, "Köprülü Mehmed" s. 109.

³² "... er ein alte passion auf ihme hat, in deme er ungefahr 8 Jahren Bassa zue Agria währe hat ihm der Ragozi etlicher underthanen wegen einen spöttlichen brieff, auch ihme darinen minrret geschriben, weliches er bis aniezo ad notam genomben, und auf alle weis sich wider ihme zurechnen suchet." OeStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HStA]. Türkei I/130, Konv. II, fol. 131. Szaboles Hadnagy, "Köprülü Mehmed", s. 110.

³³ "... la'în-i bî-dîn ol taraflarda karar u ârâm edemeyip Nemçe serhaddine karîb olan bir kal'a-i me'ine dek frâr eylemişti" (Hasan Vecîhî, s. 176).

dı’na (Alba Julia/Gyulafehérvár/Weißenburg) kadar uzandığını yazar³⁴. Osmanlı kaynaklarının iddiasına bakılırsa, Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan Paşa isyanının çığ gibi büyüdüğüne dair başkentten gelen haberleri almasaydı, Rákóczi’nin işini kesinlikle bitirmek için harekâta devam etmek istiyordu³⁵. Bu gerçekleşmeyince Osmanlılar, Erdel’deki serbest seçim hakkını hiçe sayarak Barsay Ákos’u 1658 Ekim’inde tahta çıkarıldılar. Köprülü Mehmed, tabiri caizse, Erdel’deki yeni iktidarın boğazına ilk günden yapışmanın en akıllıca seçim olduğunu düşünmüştü. Barsay Ákos’un Osmanlı hazinesine ödemek zorunda olduğu yıllık haraç 15.000 dukadan 40.000’e çıkarıldı; Erdellilerin savaş tazminatı olarak gözden çıkarmak zorunda kalacakları yüklü meblağ da cabasıydı³⁶. Köprülü Mehmed, herhalde Erdel’de bir daha bölgesel bir güç olmaya yelteneceklerin para musluklarını şimdiden kurutmaya çalışıyordu. Osmanlı veziriazamı, deyim yerindeyse, çibanın başının Rákóczi olduğunu yeni Erdel hâkimine hatırlatmaktan geri durmadı. Barsay Ákos, Köprülü Mehmed Paşa’nın huzurunda tanzim edilen 14 Eylül 1658 tarihli yemin senesinde Rákóczi’yle gizli veya açıktan irtibat kurmayacağı gibi, devrik Erdel hükümdarını ele geçirmeye çalışıp bunu başardığı takdirde György Rákóczi’yi Osmanlı başkentine yollayacağı sözünü veriyordu³⁷. Büyük ihtimalle, elinden kaçırdığı Erdel hükümdarıyla hesaplaşmasının yarıda kalmasından dolayı hayal kırıklığına uğrayan sadrazam, bu kez Budin valisi Kenan Paşa’yla Barsay Ákos arasında varılan mutabakatın dördüncü maddesinde Rákóczi’nin akıbeti hakkındaki samimi hislerinin çok daha açıkça dile

³⁴ Hasan Vecîhî, s. 176-177.

³⁵ “... la’în-i merkûmun tahassun etdüği kal’a üzerine azîmet olunmak tasmîm olunup tedârîki görülmek üzere İken ...” (Hasan Vecîhî, s. 177). Ayrıca Köprülü Mehmed Paşa’nın I. Leopold’e mektubuna bkz.: Feridun Ahmed Bey, *Münşe’âtü’s-Selâtin*, II, İstanbul, 1275/1857, s. 416-417.

³⁶ Barsay Ákos, Yanova kalesi fethedildiğinde (“hin-i feth-i kal’â-yı Yanova’da”) Erdel ülkesinde yaşayanların kelle vergisi mukabilinde (“cizye-i gebran-ı reaya-yı vilâyet-i Erdel”) Osmanlı hazinesine yılda 40.000 “sikke-i hasene” (6.400.000 akçe) ödemeyi taahhüt etmişti (BOA, *İbnü’l-emîn-Haricîye* 109 E). Erdel hakımı, bu maksatla 7 Şevval 1069/28 Haziran 1659 tarihinde 400.000 akçelik bir ödeme yaptı (BOA, *İbnü’l-emîn-Haricîye* 109 3-4). Köprülü Mehmed Paşa’nın Barsay Ákos’a verdiği ahudnamenin metni için bkz.: İ. Hakki Uzunçarşılı, “Barsay Ákos’un Erdel Kırallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar”, *Tarih Dergisi*, IV/7 (1952), s. 55-59.

³⁷ “... ve dahî şart iderüz ki Görgi Rakoczi ile ne gizli ve ne aşıkare dostluk itmeyüp anında asla bir muâmelemiz olmaya belki anı düşmen bilüp zıkr olunan Görgi Rakoczi’yi iki voyvodalar ile bile ele getürmege sa’y ideyüz ve elimize girürler ise Asitane-i saâdete irsal ideyüz ...” (İ. H. Uzunçarşılı, “Barsay Ákos’un Erdel Kırallığına”, s. 61).

getirilmesini sağladı: “Rakoçi-yi bî-dînün vücûdın dünyâdan kaldurmak murâd-ı hümâyûn-ı Pâdişâhîdür”³⁸.

Yersiz Yurtsuz bir Erdel Hükümdarı: II. György Rákóczi ve Osmanlı-Habsburg Çekişmesi

Hal böyleyken, Erdel meselesinin çözümü, bizatihi II. György Rákóczi'nin “fani varlığı”na takılıp kalmış gibi görünüyordu. Aslına bakılırsa, Habsburg imparatoru I. Leopold, Rákóczi hakkında hiç de olumlu fikirlere sahip değildi. Ancak Rákóczi ailesinin mülkleriyle Macaristan'daki imparatorluk arazileri iç içe geçmiş durumdaydı. Erdel'de Osmanlı yandaşı bir hükümdarın işbaşına gelmesinin bölgedeki dengeleri altüst edeceği kesindi. Başını Nádasdy, Zrínyi ve Batthyány'lerin çektiği Macar zedeğânı, Leopold'ü Macar sınırında Osmanlı karşıtı bir hamlede bulunması yönünde mütemadiyen sıkıştırıyordu³⁹. Köprülü hükümeti, Leopold'ün içine düştüğü çıkmazdan istifade etmenin yollarını arayarak Rákóczi'nin Habsburglara iltica etmiş olmasının yarattığı sorunları maharetle öne çıkarmaya başladı.

1659 Ağustos'unda Osmanlı sarayına gelen Habsburg ortaelçisi August von Mayern, Erdel'deki siyasî kargaşayı teskin etmek için söze başladığında Osmanlıların tutumunda hiçbir yumuşama olmadığını müşahade etti⁴⁰. Habsburg elçisine verilen cevap, bir süredir Osmanlı veziriazamı ve reisülküttabıyla aynı meseleleri tartışan daimî elçi S. Reniger'e söylenenlerden farklı değildi. Reniger, Habsburg sarayından aldığı talimatla Barsay ve Rákóczi'yi Erdel'de bir arada yaşatma teklifini ortaya attığında Osmanlı ricalinin tepkisi, bu işin yegâne çözümünün Rákóczi'nin ölü veya diri Osmanlı makamlarına teslim edilmesinden geçtiği olmuştu⁴¹. Osmanlı idaresi, bu kez de August von Mayern'den “imkânsız olanı”, Rákóczi'nin bizzat I. Leopold'ün eliyle Osmanlılara teslim edilmesini

³⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 127.

³⁹ Alfons Huber, “Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658-1664”, *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 511-529.

⁴⁰ 12 Ağustos 1659 tarihli elçi kabulü için bkz.: Abdurrahman Abdi Paşa, s. 139; Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, haz. Ertuğrul Oral, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000, s. 69; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*, I, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s. 166.

⁴¹ OeStA, HHStA, Türkei I/131, Konv. I, vr. 68a-74b, Simon Reniger'den I. Leopold'e rapor, 16 Mart 1659, İstanbul ve Türkei I/131, Konv. I, vr. 95a-96b, Simon Reniger'den I. Leopold'e rapor, 7 Nisan 1659, İstanbul.

istiyorlardı⁴². IV. Mehmed, tahmin edilebileceği gibi, Habsburg elçisine Erdel’de olan bitenlerle alakalı yetkili merciin Köprülü Mehmed Paşa olduğunu belirtip aradan çekilmişti⁴³. Osmanlı sadrazamı, I. Leopold’e hitaben kaleme aldığı mektubunda sözünü hiç sakınmıyordu. Rákóczi’nin ortadan kaldırılması şarttı; muhteris Erdel asilzadesi hayatta olduğu müddetçe Osmanlı ve Habsburg sarayları arasındaki dostluğun sürdürülmesi de zora girecekti⁴⁴.

Görünen o ki, Osmanlı idaresi, Rákóczi’nin varlığını Erdel’e müdahalede bulunmak için kanlı canlı bir mazeret olarak kullanmasını biliyordu. Habsburg imparatoru I. Leopold, hiçbir koşulda, Osmanlı ricalinin talep ettiği üzere, Rákóczi’yi öldürüp Osmanlılara teslim etmek gibi bir davranış sergileyemezdi. Bu, Macaristan ve Erdel üzerindeki Habsburg nüfuzunun altını oymaktan başka bir sonuç doğurmazdı. Köprülü Mehmed Paşa’nın ölü veya diri II. György Rákóczi’yi elde etmekten ziyade bu vesileyle siyasî düzlemde başka şeyler elde etmenin yollarını aradığı çok açıktı.

1659 Aralık’ında Viyana’ya giden Osmanlı ortaelçisi Süleyman Ağa, burada Barcsay Ákos’un temsilcisi Budai Zsigmond’la yaptığı görüşmede Erdel prensinin ne pahasına olursa olsun Rákóczi’ye karşı destekleneceği güvencesini verdi⁴⁵. Doğrusu istenirse, II. György Rákóczi, Erdel’de birçok asilzadenin hayallerini süsleyen bir birleşik krallık fikrini temsil ediyordu. O ana değin yapıp ettikleri, muhteris Macar soylunun peşine birçok insanı takabildiğini göstermişti. Osmanlı yönetimi, Erdel’deki *status quo*’nun aynen muhafazasıyla yetinen bir taht adayını desteklemeyi **her koşulda tercih ediyordu. Öte yandan, I. Leopold’ün, ne kadar gönülsüz** olursa olsun, Macar soyluları arasındaki itibarını korumak için Rákóczi’yi Osmanlı makamlarına teslim etmeyeceğini bilen Köprülü Mehmed, Erdel

⁴² “Çasârın maksûdu elbette beynimizde mün’akid olan sulhu ri’âyet ise ol bî-dîni ele getirip Der-i devlete irsâl etsin” (Nâimâ Mustafâ Efendî, IV, s. 1836).

⁴³ Habsburg elçisine verilen *nâme-i hümayûnda* Erdel hadisesiyle ilgili “... ahvâl vezîr-i a’zâm-ı âli-i mikdâr ve serdâr-ı ekrem-i celilü’l-iktidâr” Mehmed Paşa’nın “mektûbuna havâle” olunmuştu (*Münşe’âtü’s-Selâtin*, II, s. 415-416).

⁴⁴ Köprülü Mehmed Paşa’nın I. Leopold’e mektubunda geçen şu ifadelere bkz.: “... ol hâ’in Rakofci ... beher hâl vücûdi izâle olunmak lâzım idüğü ve hayâtda oldukea fitne vü fesâd ile dostluğa ihtilâl virmekden hâli olmayacağı ...”; “... ol mel’ûnun dünyâdan gitmesi her ne cânibden mümkün olursa ...”; “... vücûd-ı habâ’is-âlûdının del’ ü izâlesine takayyüd olunmak ümid olunur ...” (*Münşe’âtü’s-Selâtin*, II, s. 418).

⁴⁵ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, Pest: C. A. Hartleben’s Verlage, 1830, s. 74.

hadisesinin küllenmesine müsaade etmiyordu. En nihayetinde, II. György Rákóczi, Osmanlı kuvvetleri ve Erdel'deki Osmanlı taraftarı prens Barsay Ákos'la giriştiği mücadeleyi kaybetti ve 22 Mayıs 1660'ta Budin valisi Seydi Ahmed Paşa karşısında aldığı ağır yenilgi esnasında yaralanarak 7 Haziran'da son nefesini verdi⁴⁶.

Köprülüler ve Osmanlı Dış Siyaseti

II. György Rákóczi'nin ölümünün ardından yaşananlar, Köprülü hükümetinin gerçek emellerini açığa çıkarıyordu. Köprülü Mehmed Paşa, bu kez de, müteveffa Erdel hükümdarının Habsburgların himayesinde olan dul eşi Zsófia Báthori ve oğlu Ferenc'i talep ediyordu⁴⁷. Osmanlı idaresinin Erdel'in en itibarlı ailelerinden biri olan Rákóczi hanedanını bütünüyle saf dışı etme isteği, geleneksel Osmanlı fetih uygulamaları bakımından da tutarlı bir hamleydi. 1658'de Yanova'da, 1660'da Varat'ta doğrudan Osmanlı başkentine bağlı iki beylerbeyilik tesis edildiği düşünülürse, Osmanlı iktidarının bu bölgede daha etkin ve kalıcı bir genişleme siyaseti izlediği su götürmez bir gerçektir. Varat'ın zaptı, Osmanlı başkentinin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuzey sınırlarında nispeten süreklilik arz eden bir strateji izlediklerini akla getiriyordu⁴⁸. Osmanlılar, 1663'te Uyvar'ın ele geçirilmesinde olduğu gibi, Erdel'le Habsburg makamları arasındaki bağlantıyı mümkün olduğunca koparmaya çalışıyorlardı ve Osmanlılara sorulursa, Erdel'de dizginleri eline almak isteyen herhangi bir siyasî güç açısından Varat önemliydi⁴⁹. Rákóczi'lerin yok edilme isteğinin ardında Osmanlı karşıtı bir bloğun öncülüğünü yapabilecek muktedir bir

⁴⁶ II. György Rákóczi ile Osmanlı kuvvetleri arasındaki çarpışma için bkz.: Hasan Vecihî, s. 223-228; Mehmed Halife, s. 71-75; Georg Kraus, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608-1665*, herausgegeben von Ausschusse des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, II. Theil, Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, IV. Band, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864, s. 67-72.

⁴⁷ S. Reniger, *Finalrelation*, vr. 36a.

⁴⁸ Feridun M. Emecen, "Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Stratejileri: XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği", *Halil İnalcık Armağanı-I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 126-141.

⁴⁹ 16. yüzyılın ilk yarısının sonlarında tertip edilen bir Osmanlı raporuna göre, "Vilâyet-i Erdel'de Varad nâm kal'a def'âtla nice krallara ve yarar beylere taht olmuşdur bu kal'a elde olmayınca vilâyet-i Erdel zabt olunmaz" idi (Pál Fodor, "Macaristan'a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 40 (2004), s. 59). Keza Osmanlı idaresi, 1550-51'de tanzim ettiği bir sancak tevcih defte-

soylu ailesini denklem dışı bırakılması arzusu belirgindi. Herhalde Habsburg elçisi S. Reniger’in, Köprülü Mehmed Paşa’ya atıfla “Erdel’de ateşi yakmaktan” kastettiği buydu⁵⁰.

Köprülü hükümetinin dış siyasette takındığı saldırgan tutum, Habsburg temsilcileriyle yürütülen diplomatik görüşmeler kesintisiz biçimde sürdürülse de, kaba hatlarıyla 1664 yazına, Osmanlı kuvvetlerinin Ağustos başında Rába nehrinin kenarında yenilgiye uğramasına değin varlığını korudu. 1660 yazında II. György Rákóczi’nin ölüm haberini alan Osmanlılar, ondan artakalan bütün aile emlakinin Osmanlı sultanına devredilmesini S. Reniger’den istediklerinde, Erdel’deki yangını biraz daha alevlendirmekten başka bir şey yapmamış oluyorlardı⁵¹. Hâlbuki Viyana’daki papalık temsilcisine sorulursa, I. Leopold, Erdel’deki anlaşmazlıklar yüzünden Osmanlı sarayıyla bir savaşa girişmeyi son çare olarak görüyordu⁵². Hatta Macaristan’da işler karışmaya başladığı halde, imparator, Viyana’ya dönmesi yolundaki çağrılara kulak asmamış ve temiz hava almak için Trento yolunu tutmuştu. Habsburg saray nazırı ve imparatorluk divanı baş üyesi (*Geheimrat*) Johann Ferdinand von Portia da aynı kafadaydı ve Leopold’le birlikte gitmişti⁵³. Dahası, I. Leopold, Macarları gerekli tavsiye kararları alınmadan Osmanlılarla barışı bozmaya zorlamakla itham ediyordu⁵⁴. Köprülü vezirler, ele geçirilen Yanova ve Varat’ı tahliye etmek gibi bir seçeneği hiçbir zaman diplomatik müzakerelerin bir parçası haline getirmedikleri halde, aynı yıllarda Erdel’deki belli başlı şehirlere giren Avusturya garnizonlarını savaş sebebi olarak değerlendiriyorlardı.

rinde, Erdel’i nominal vilayetlerinden biri sayarak müstakbel sahiplerine dirlik olarak tevehh etmek amacıyla kaydetmişti (İ. Şahin-F. M. Fıccen, “Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevehh Defteri”, *Belgeler*, XIX/23 (1998), s. 63-64) Ayrıca bkz.: Simon, Éva Sz., “Névteljesen birtokolt szandzsakbégi házok a 16. századi oszmán terjeszkedés szolgálatában [Ber Vech-i Tahmin Sisteminin İşleyişi Üzerine Mülâhazalar: 16. Yüzyıl Osmanlı Yayılma Politikasında Nominal Sancak Haslarının Kullanımı]”, *Századok*, 141 (2007), s. 1351-1406.

⁵⁰ “... das Feuer so sein Vater auf den Grenzen angesteckt ...” (S. Reniger, *Finalrelation*, vr. 43a.).

⁵¹ S. Reniger, *Finalrelation*, vr. 35b-36a.

⁵² “Kaiser meint, er bemühe sich, Krieg mit Türken zu vermeiden, doch wenn sie versuchen, sein Reich zu rauben, mit allen Kräften Widerstand.” (Arthur Levinson, “Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember)”, *Archiv für österreichische Geschichte*, 193, Band (1913), s. 694, 12 Temmuz 1660, Graz).

⁵³ “Nuntiaturberichte”, s. 698 (2 Ağustos 1660, Graz).

⁵⁴ “Nuntiaturberichte”, s. 698-699 (9 Ağustos 1660, Graz).

Köprülü Mehmed Paşa, Rákóczi'ler sahnedeki çekilmiş olduğu halde, Habsburglardan aldığı yardımla Barcsay Ákos'u devirmeye çalışan II. György Rákóczi'nin eski generali Kemény János'la mücadeleyi aynı iş-tahla sürdürdü. 1664'te akdedilen Vasvár antlaşmasının ilgili maddesinde, Erdel'e girmesi yasaklanan isimler olarak "Rakoçi-oğlu" ve "Kemeni Yanoş-oğlu"nun birlikte sayılması⁵⁵, II. György Rákóczi'nin temsil ettiği Osmanlı karşıtı fikirlerin doğal mirasçısının Kemény János olduğunu gözler önüne seriyordu. Ne de olsa, 1653'te Boğdan'a girip Vasile Lupu kuvvetlerini tarumar eden ve dört yıl sonraki meşum Lehistan seferine çıkan Erdel kuvvetlerine komuta eden Kemény'den başkası değildi. Büyük ihtimalle, bu dönemde Tımsvar valisi olan Köse Ali Paşa tarafından kaleme alınmış olan bir rapor, Osmanlı başkentindekileri Kemény János'un faaliyetlerine karşı uyarıp Barcsay'ın tahta yeniden oturtulması halinde işbirliği yapmaya hazır olduğunu yardım talep eden Erdelli asilzadenin ağzından anlatıyordu⁵⁶. Ne var ki, Kemény János'un eline geçen Barcsay'ın öldürülmesi Osmanlı makamlarını yeni bir çözüm üretmeye zorladı.

Bu bağlamda Erdel'in Rákóczi veya başka bir soylu hanesinin elinde birleştirilmesine sıcak bakmayıp memleketin asırlık feodal imtiyazlarının faziletine inananlar, Osmanlı devlet katında pekâlâ teveccüh görebiliyorlardı. Örneğin, Osmanlı yönetimine meyilli Ferenc Rhédey ve Barcsay Ákos'un tahta geçişinde perde arkasındaki isimlerden biri olduğu söylenen Gábor Haller'in durumu böyleydi⁵⁷. Evliya Çelebi'ye bakılırsa, Köse Ali Paşa, 1661 yazında, Osmanlı güçlerinin başında bir kez daha Erdel'e girdiğinde, prenslik tacının Gábor Haller'e emanet edilebileceği düşüncesine varmıştı bile⁵⁸. En nihayetinde, 1662'de Tımsvar'da Köse Ali Paşa'nın yanına gelen G. Haller, ertesi senenin Mayıs ortalarında hala Tımsvar'da bulunuyordu⁵⁹. G. Haller, esasında Apafi Mihály'nin elçisi sıfatıyla

⁵⁵ Antlaşmanın Osmanlıca metninde geçen şu ifadeye bkz.: "Rakoçi oğlu ve Kemeni Yanoş oğlu ve yâhûd Orta Macar bir gayri kimesne zabt olunup Erdel içine asker ile gelüp yeniden kıl u kâle ve fitneye sebep olmamak için ruhsat virilmeye" (BOA, *İbnülemin-Hariciye*, 408).

⁵⁶ BOA, Bâb-ı Âsâfi, Divân-ı Hümâyûn Kalemî [A. DVN], 33/3 (1071/1661).

⁵⁷ Szabó András Péter, *Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája*, yayımlanmamış doktora tezi, Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapest, 2008.

⁵⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 20-21, 25-27.

⁵⁹ Osmanlı idaresi, Ali Paşa'ya ikinci bir emre değin G. Haller'in ayrılmasına izin vermemesi talimatını göndermişti (Sächsische Landesbibliothek–Staats- und Universitätsbibli-

Osmanlı makamlarıyla görüşmek üzere gelmiş olsa da, 1663 yazında Osmanlı ordugâhında ağırlandığı günlerde aynı tarihlerdeki Erdel elçilerinin aksine “elçi” sıfatıyla değil, bizzat kendi ismiyle “Gabor zimmî” olarak tanımlanıyordu⁶⁰. Söylentiye bakılırsa, Osmanlı sadrazamı, G. Haller’i Erdel tahtında Apafi’nin yerini alabilecek muhtemel adaylardan biri olarak değerlendiriyordu. Ne var ki, aynı şeyden şüphelenen Apafi Mihály’nin Ali Paşa’yla birlikte giriştiği tertibe kurban giden G. Haller Osmanlılarca öldürüldü⁶¹.

Köprülü Mehmed, Rákóczi hanesinin Erdel’deki mülklerine gerçekten göz koymuştu. Yukarıda temas edildiği gibi, 1660 yazında II. György Rákóczi’nin vefat haberi Osmanlı başkentine ulaştığında, Köprülü Mehmed Paşa’nın ilk işi Habsburg daimî elçisi Simon Reniger’i huzuruna çağırarak müteveffa Erdel asilzadesinden kalan bütün mal ve mülkün sultan tarafından miras yoluyla tevarüs edileceğini ilan etmek oldu. Doğrusu istenirse, Rákóczi’lerin aile emlakinin büyük bölümü, Osmanlı askerî ve idarî merkezlerinin uzanamayacağı denli kuzeyde Munkács, Sárospatak ve Fogaras’ta bulunuyordu⁶². Söylentilere bakılırsa, 1660’taki seferde, Köse Ali Paşa’ya hedefin Varat’tan ibaret olmadığı ve Koloşvar’ın (Kolozsvár) alınıp Sárospatak ve Ecsed gibi Habsburg arazisinde kalmasına rağmen Rákóczi’lere ait olan yerlerin Osmanlı saltanatı adına talep edilmesi talimatı verilmişti⁶³. Habsburg daimî elçisine göre, Osmanlı idaresi, aynı gün

othek Dresden [SLUB] Eb. 387, vr. 95a, evâil-i Şevval 1073/9–19 Mayıs 1663).

⁶⁰ G. Haller, 1663 Haziran-Ekim aylarında Osmanlı ordu hazinesinden maddî ihtiyaçlarını karşılamak üzere günlük tahsisat almıştı. BOA, *Kamil Kepceci* 1957, s. 36. 11 18 Zilkade 1073 (11 24 Haziran 1663) (2. satır), 19 27 Zilkade 1073 (25 Haziran 3 Temmuz 1663) (3. satır), 26 Zilkade 7 Zilhicce 1073 (2 13 Temmuz 1663) (4. satır), 8 15 Zilhicce 1073 (14 21 Temmuz 1663) (4. satır); s. 38, 16 27 Zilhicce 1073 (22 Temmuz 2 Ağustos 1663) (3. satır), 28 Zilhicce 1073 10 Muharrem 1074 (3 14 Ağustos 1663) (3. satır); s. 40, 11 19 Muharrem 1074 (15 23 Ağustos 1663) (5. satır), 20 Muharrem 2 Safer 1074 (24 Ağustos 5 Eylül 1663) (5. satır), 3 17 Safer 1074 (6 20 Eylül 1663) (9. satır); s. 42, 18 Safer 3 Rebiülevvel 1074 (21 Eylül 5 Ekim 1663) (1. satır); s. 45, 4 30 Rebiülevvel 1074 (6 Ekim 1 Kasım 1663) (7. satır).

⁶¹ OeStA, HHStA, Türkei I 136, Konv. I, vr. 67a, Simon Reniger’den I. Leopold’e rapor, 30 Aralık 1663, Belgrad. G. Haller’in maiyetinde Osmanlı ordugâhına gelen Erdellilere 1663 Kasım sonlarında memleketlerine dönüş izni verildi (SLUB Eb. 387, vr. 113a, evâhir-i Rebiülâhır 1074/21 30 Kasım 1663).

⁶² Jean Béranger, “Die ungarischen Stände und die Gegenreformation im 17. Jahrhundert”, *Die Bildung des frühmodernen Staates – Stände und Konfessionen*, Hrsg. Heiner Timmermann, Saarbrücken-Scheidt: Daddar, 1989, s. 197.

⁶³ A. Huber, “Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte”, s. 532-533.

içinde Serdar Ali Paşa'ya yolladığı fermanında Rákóczi ailesinin en azından Varat ve Erdel Belgradı'na kadar olan mülklerine el koymasını talep etmişti⁶⁴. Daha önceden belirtildiği gibi, Köprülü ailesi, "maraz"ı kökünden söküp atmaya kararlıydı; büyük ihtimalle, Eflak voyvodası Constantin Şerban'ın II. György Rákóczi ile ittifak kurduğu günlerde, Rákóczi'nin oğlunu mülklerinin varisi tayin etmiş olması da kabul edilebilir değildi⁶⁵. Osmanlı hükümetinin söz konusu Rákóczi'ler olduğunda işi sıkı tutması anlaşılır kaygılara dayanıyordu. Yıllar sonra, 1665'te, II. György Rákóczi'nin oğlu Ferenc, babasından kalan aile mal ve mülkünü geri almak amacıyla cılız ama Osmanlı başkentinde karşılık bulan bir teşebbüste bile bulunmuştu⁶⁶.

Sonuç

En nihayetinde, kavgayı başını Köprülülerin çektiği Osmanlı idaresi kazandı. Bu, aynı zamanda Köprülü ailesinin istikbal yıldızının parlamaya başladığı anlamına geliyordu. Unutulmamalıdır ki, Köprülü Mehmed Paşa, 1656'da sadaret makamına tayin edilmeden önce ne Osmanlı siyasi muhitlerinin önde gelen şahsiyetlerinden biriydi, ne de Köprülü hanesinin dillere destan serveti ortalarda görünüyordu. Osmanlı kaynaklarına bakılırsa, tam tersine, Köprülü Mehmed'in nev-zuhur sadrazamlığının şaşkınlığını üzerinden atamayan bazı çağdaşları, paşanın maddî yönden yaşamış olduğu zorlukları alaycı ifadelerle dillerine bile dolamışlardı⁶⁷. Nereden bakılsa, Köprülü ailesinin 17. yüzyılın sonlarında bir kez daha göze batmaya başlayan servetlerini, 1656'dan, Mehmed Paşa'nın Osmanlı idarî mekanizmasının başına geçtikten sonra edinmeye başladığı aşikârdı. Gerçekten de, Köprülü hanesinin mal varlığı muazzam bir hızda artıyordu. Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'a davet edilmesinin üzerinden beş yıl bile geçmeden oğlu ve sadarettaki halefi Fazıl Ahmed Paşa'ya neredeyse 7.000.000 akçeye tekabül eden gelirlerle beslenen vakıflar bıraktı⁶⁸.

⁶⁴ S. Reniger, *Finalrelation*, vr. 35b-36a.

⁶⁵ Nicolae Iorga, *Studii și Documente cu Privire la Istoria Românilor*, IV, București, 1902, s. 54-55, belge no. LI.

⁶⁶ SLUB Eb. 387, vr. 156b (evâil-i Rebiülahir 1076/11-20 Kasım 1665).

⁶⁷ Naîmâ Mustafa Efendi, IV, s. 1646-1647; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 53; Fındıklı Mehmed Ağa, s. 225-226.

⁶⁸ Köprülü Mehmed evkafının H. 1072 tarihli muhasebesine göre vakfın senelik toplam

Osmanlıların Erdel’e müdahalesinin ardından yaşananlar, Köprülülerin hangi yöntemlerle zenginleştiklerinin anlaşılmasında yol gösterici olabilir. Varat başta olmak üzere, Erdel’den koparılan bölgeler Osmanlı hazinesi için tahrir edilirken Osmanlı siyasetinin “şahin” politikacısı Köprülü Mehmed Paşa’nın hissesine Yanova, Arad ve Varat’tan birçok kasaba, köy, mezra ve gayrimenkul düşmüştü⁶⁹. Bu arada, muzaffer Osmanlı veziriazamı alaşağı ettiği hasmından, II. György Rákóczi’den kalan malların bir kısmına el koydu. Varat’taki tahrir işlemleriyle ilgili Köse Ali Paşa’ya yollanan bir hükümde, Köprülü Mehmed vakfına tahsis edilen araziler sıralanırken kent merkezinde işleyen “Rakoçi-oğlu”ndan kalma altı değirmen dikkati çekiyordu⁷⁰. Köprülü hanesi, yalnızca birkaç sene içinde, Varat bölgesinde temellük edindiği arazi ve değirmenler sayesinde her sene muayyen biçimde toplanacağını umduğu 837.250 akçelik vakıf hâsılatına kavuşmuştu⁷¹. Bu yüklü meblağın en az 75.000 akçelik kısmı, Rákóczi’lerden kalan dört değirmenin senelik mahsulatından oluşuyordu⁷².

Dahası, vakfiye metinlerinin vakıf bünyesinde birçok gayrimenkul ve toprak geliri şeklinde tezahür eden yatırım araçlarının nihaî hallerini göstermekten ziyade, mümbit şartlar bulduklarında mütemediyen büyüyen işletmelerin anlık görüntülerine tekabül ettiklerini tasavvur etmek akla yatkındır. 1660 ve 1661’de, bir sene arayla Köprülü vakıflarına ait iki vakfiye metninin tertip edilmiş olması bile, Köprülü hanesinin elinde ne denli hızlı bir mal birikimi olduğunun bir göstergesidir. Köprülü Mehmed Paşa, Erdel’deki faaliyetleriyle ailenin gelecek nesillerine, Osmanlı siyasî ve askerî tarihine pek de yabancı olmayan zenginleşme yol ve yordamla-

---

geliri 6.048.397 akçeyi buluyordu (BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD]* 4869, s. 4). Ne var ki, Köprülü evkafı inanılmaz bir hızla palazlanıyordu ve muhasebenin tutulduğu tarihten hemen sonra Köprülü vakıflarına Varat’taki 837.250 akçelik yeni gelirler eklendi (Bkz.: not. 71).

⁶⁹ Köprülü evkafının 1660 ve 1661 tarihli vakfiye metinleri için bkz.: Yusuf Sağır, *Vakfiyesine Göre Köprülü Mehmet Paşa Vakıfları*, basılmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2005, s. 47-91. Vakfın Varat’taki gayrimenkulleri için BOA, *Tapu Tahrir Defteri [TT]* 792, s. 43-73 ve Arad’daki gelir kalemleri için aynı defterin 84. sayfasına bakınız.

⁷⁰ SLUB Eb. 387, vr. 33a (evâil-i Receb 1071/2 - 11 Mart 1661).

⁷¹ BOA, TT 792, s. 73.

⁷² Bihar varosundaki dört göznlü değirmen senede 10.000 akçe gelir getiriyordu. “Rakoçi oğlu değirmeni dimekle mar’ufdur” (BOA, TT 792, s. 46). “Nef-i Varat’da vâkı’ zikri olunan iki örti altında dokuz göz değirmenler senede ber-vech-i maktû’ almış beş bin akçeğe iltizâm olunmuşdur” (s. 73).

rını bir kez daha öğretmiştir. Köprülü hanesinden yetişen üç veziriazam, Köprülü Mehmed, Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'lar, 17. yüzyılın ikinci yarısının başında Erdel havalisinde Osmanlı egemenliğine giren bölgelerde olduğu gibi, fetih ordularının başında ayak bastıkları topraklarda hepsi nihayet tek bir çatı altında birleştirilecek olan aile vakıfları kurdular. Belgrad, Bozcaada, Limni, Arad, Varat, Yanova, Uyvar, Girit ve Kamanıçe'deki Köprülü evkafı, Osmanlı askerî gücünün 17. yüzyılın ikinci yarısındaki hareket sahasının temsili bir haritasını veriyor gibidir. Köprülüler, bazen ilk akla gelenden daha kalabalık bir aile efradıyla Osmanlı ordularının peşine takılıyorlardı. Örneğin, Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel siyasetine yön verdiği tarihlerde, biraderi Hasan Ağa (1697-1702 tarihlerinde sadrazamlık yapan Amcazade Hüseyin Paşa'nın babası) firar eden asilzadelerden boşta kalan mülkleri satın alıyor; ya da Fazıl Ahmed Paşa'nın serdarlığında Macar hududuna ilerleyen ordunun konukları arasında Köprülü Mehmed'in diğer oğulları ve hanımı bulunabiliyordu. Köprülüler, bu şekilde, tabiri caizse, piyasa koşullarının henüz kızıışmadığı bir vakitte, Osmanlı sultanından kopardıkları vergi gelirlerinin yanına inşa ettikleri veya satın aldıkları dükkân, han, hamam, menzil ve yahut değirmen gibi taşınmazları ekliyorlardı. Savaş ve maddî kazanç arasındaki karşılıklı ilişki, II. György Rákóczi'nin Erdel'den çıkarılmasından sonra da, Köprülü iktidarının en belirgin özelliklerinden biri olarak kalmaya devam etti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Österreichisches Staatsarchiv [OeStA]

Kriegsarchiv [KA], *Alte Feldakten* 156.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Türkei I/130, 131 ve 136.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

Bâb-ı Âsâfi, Divân-ı Hümâyûn Kalemî [A. DVN], 33/3.

Kamil Kepeci 1957.

Maliyeden Müdevver Defterler [MAD] 4869.

Tapu Tahrir Defteri [TT] 79.

Mühimme Defterleri [MD] 92.

İbnülemin-Hariciye 109/1, 109/3-4 ve 408.

Magyar Országos Levéltár [MOL]

E190, No. 9231.

Sächsische Landesbibliothek–Staats –und Universitätsbibliothek Dresden [SLUB]

Eb. 387.

Yazma Eserler

Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İ.Ü. TY. 2488.

Basılmış Ana Kaynaklar

AHMED RESMÎ EFENDİ, *Halîfetü'r-Rü'esâ*, haz. Müteba İlgürel Recep Ahiskalı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

ARTHUR LEVINSON, “Nuntiatürberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember)”, *Archiv für österreichische Geschichte*, 193. Band (1913), s. 547-841.

CLAES RĂLAMB, *İstanbul'a Bir Yolculuk, 1657–1658*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

EVLIYA ÇELEBİ b. DERViŞ MEHEMMED ZILLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

EVLIYA ÇELEBİ b. DERViŞ MEHEMMED ZILLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

FAHRİ Ç. DERİN (haz.), ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA, *Vekâyi'-nâme*, Osmanlı Târîhi (1648–1682),

Tahlil ve Metin Tenkidi, İstanbul: Çamlıca, 2008.

FERİDUN AHMED BEY, *Münşe'âtü's-Selâtîn*, II, İstanbul, 1275/1857.

GEORG KRAUS, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608–1665*, herausgegeben von Ausschusse des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, II. Theil, Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, IV. Band, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864.

HASAN VECİHÎ, “Târîh-i Vecîhî”, *Vecîhî, Devri ve Eseri*, haz. Ziya Akkaya, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1956.

KÂTİP ÇELEBİ, *Düstûrü'l-Amel li-İslâhi'l-Halel*, M. Tayyib Gökbilgin'in önsözüyle, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979, s. 119-140.

Koçi Bey Risâlesi, Kostantiniyye: Matbaa-ı Ebuzziyâ, 1303/1886.

MEHMED HALİFE, *Tarih-i Gulmanî*, haz. Ertuğrul Oral, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târîh-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, I-IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007.

PAUL RYCAUT, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV; his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*, London: Printed by J.D. for

Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII.

SİLAHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Silahdâr Târîhi*, I-II, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

YAŞAR YÜCEL (yay.), *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-i Müstetâb*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

İkincil Literatür

ÂDAHL, Karin, “Claes Brorson Rålamb’ın Bâbıâli’deki Elçiliği (1657–1658)”, *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb’ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657–1658*, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 9-25.

ALTINAY, Ahmed Refik, *Köprülüler*, İstanbul: Kitâbhâne-i Askerî, 1331 (sadeleştirilmiş baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).

AUGUSTYNOWİCZ, Christoph, “Machtkonstellationen und kaiserlich-habsburgische Diplomatiepolitik im Nordischen Krieg 1655-1660”, *Studia Historica Slovenica*, 2 (2002), s. 357-367.

AUGUSTYNOWİCZ, Christoph, “Tatarische Gesandtschaften am Kaiserhof des 17. Jahrhunderts – Protokoll und Alltag”, *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, hrsg. Marlene Kruz u.a., Wien: Oldenburg, 2005 (*Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 48, Ergänzungsband), s. 315-340.

BAER, Marc David, *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası’nda İhtida ve Fetih*, İstanbul: Hil Yayın, 2010.

BÉRENGER, Jean, “Die ungarischen Stände und die Gegenreformation im 17. Jahrhundert”, *Die Bildung des frühmodernen Staates – Stände und Konfessionen*, Hrsg. Heiner Timmermann, Saarbrücken-Scheidt: Dadder, 1989, s. 193-208.

BLASKOVICS, József, “Beiträge zur Lebensgeschichte des Köprülü Mehmed”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 11 (1960), s. 51-55.

BLAŞKOVİÇ, Yusuf, “Köprülü Mehmed Paşa’nın Macarea Bir Ahidnamesi”, *Türkiyat Mecmuası*, 15 (1968), s. 37-46.

- ÇABUK, Vahid, *Köprülüler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- EMECEN, Joseph von HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, Pest: C. A. Hartleben's Verlage, 1830.
- EMECEN, Feridun M., "Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Stratejileri: XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği", *Halil İnalçık Armağani-I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 126-141.
- FODOR, Pál, "Macaristan'a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520–1541", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 40 (2004), s. 11-85.
- FROST, Robert I., *After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War, 1655–1660*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- GUİLMARTİN, John F., Jr., "Military Technology and the Struggle for Stability, 1500-1700", *Early Modern Europe: From Crisis to Stability*, ed. Philip Benedict, Myron P. Gutmann, Newark: University of Delaware Press, 2005, s. 259-277.
- HADNAGY, Szabolcs, "Köprülü Mehmed egri kormányzósága – egy oszmán államférfi életrajzának kérdőjelei", *Keletkutatás*, İlkbahar 2010, s. 107-113.
- HUBER, Alfons, "Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658–1664", *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 509-587.
- IORGA, Nicolae, *Studii și Documente cu Privire la Istoria Românilor*, IV, București, 1902.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", *DİA*, XXX (2005), s. 114-115.
- KÁRMÁN, Gábor, "György Rákóczi's Attempt to Establish a Local Power Base among the Tributaries of the Ottoman Empire 1653–1657", *Power and Influence in South-Eastern Europe, 16–19th Century*, Berlin: LIT Verlag, s. 229-244.
- KİSSLİNG, Hans, "Die Köprülü Restauration", *Internationales Kulturhistorisches Symposium, Mogersdorf 1969*, Eisenstadt, 1972, s. 75-84.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681), Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe*, I-II, Cambridge: Harvard University Press, 2004.

KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden-Boston: Brill, 2011.

KÁRMÁN, Gábor, “Svéd diplomácia a Portán: Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége”, *Sic Itur ad Astra*, 13 (2001), s. 53-85.

KONTLER, László, *A History of Hungary*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.

KUNT, Í. Metin, *The Köprülü Years: 1656-1661*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1971.

KUNT, Í. Metin, “Naima, Köprülü, and the Grand Vezirate”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Humanities*, I (1973), s. 57-64.

MCNEILL, William H., *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Chicago: The University of Chicago Press, 1964.

MEINENBERGER, Peter, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-43*, Bern-Frankfurt, 1973.

PAZARBAŞI, Erdoğan, “Mehmed Efendi, Vanî”, *DİA*, XXVIII (2003), s. 458-459.

PÉTER, Szabó András, *Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája*, yayımlanmamış doktora tezi, Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapest, 2008.

SAĞIR, Yusuf, *Vakfiyesine Göre Köprülü Mehmet Paşa Vakıfları*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2005.

SÍMON, Éva Sz., “Névleges birtokolt szandzsákbégi hászok a 16. századi oszmán terjeszkedés szolgálatában [Ber Vech-i Tahmîn Sisteminin İşleyişi Üzerine Mülâhazalar: 16. Yüzyıl Osmanlı Yayılma Politikasında Nominal Sancak Haslarının Kullanımı]”, *Századok*, 141 (2007), s. 1351-1406.

STROHMEYER, Arno, “Politische Leitvorstellungen in der diplomatischen Kommunikation: Kaiserliche Gesandte an der Hohen Pforte im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges”, *L'art de la paix. Kongresswesen und*

Friedensstiftung im Zeitalter des Westfälischen Friedens, hrsg. Christoph Kampmann, Maximilian Lanzinner, Guido Braun, Michael Rohrschneider, Münster, 2011, s. 409-439.

SUGAR, Peter F., "The Principality of Transylvania", *A History of Hungary*, ed. P. F. Sugar, P. Hanák, T. Frank, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 1994, s. 121-137.

ŠTĚPÁNEK, Petr, "War and Peace in the West (1644/5): A Dilemma at the Threshold of Fecility?", *Archiv orientální*, 69/2 (2001), s. 327-340.

ŞAHİN, İ. – EMECEN, F. M., "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957–958 (1550–1551) Tarihli Sancak Tevcîh Defteri", *Belgeler*, XIX/23 (1998), s. 53-123.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Barcsay Akos'un Erdel Kırallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar", *Tarih Dergisi*, IV/7 (1952), s. 51-68.

WAGNER, Georg, "Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası", *Osmanlı Araştırmaları*, II (1981), s. 147-166.

WESTERBERG, Sten, "Claes Rålamb: Devlet Adamı, Bilgin ve Elçi", *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657–1658*, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 27-57.

WÓJCIK, Zbigniew, "Some Problems of Polish-Tatar Relations in the Seventeenth Century: The Financial Aspects of the Polish-Tatar Alliance in the Years 1654–1666", *Acta Poloniae Historica*, XIII (1966), s. 87-102.